

УДК: 330.101; DOI: 10.31388/2519-884X-2019-40-93-99

*Кальченко С.В., д.е.н., проф.
Легеза Д.Г., д.е.н., проф.
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

***Анотація.** В статті досліджено практичні та методичні аспекти розвитку виробництва молока на базі селянських господарств. Зазначено факт відсутності єдиної методики оцінки ефективності економічної діяльності в сфері сільськогосподарського виробництва в малих аграрних формуваннях. Обґрунтовано необхідність використання комплексного системного підходу в процесі аналізу стану та особливостей функціонування молочної галузі в селянських господарствах. Проведено дослідження рівня ефективності виробництва молока в даному сегменті аграрного виробництва в різних групах виробників. Здійснено порівняльний аналіз основних показників ефективності господарської діяльності в дрібнотоварному секторі аграрного виробництва та сільськогосподарських підприємств в даному регіоні та в цілому по Україні. Сформульовано напрями підвищення ефективності виробництва молока в дрібнотоварному секторі.*

***Ключові слова:** виробництво молока, селянське господарство, ефективність, соціальний ефект, аграрне виробництво, індексний аналіз.*

JEL code classification: D100; D130; D190

*Kalchenko S.V., Doctor of Economics, prof.
Legesa D.G., Doctor of Economics, prof.
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University*

THE CURRENT SITUATION AND DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF MILK PRODUCTION IN THE VILLAGES

***Abstract.** Introduction. An important feature of the current stage of functioning of domestic agrarian production is the role of family-type farms, which are not formally subjects of entrepreneurial activity. Uncertainty of legal status, numerous facts of restraint of economic activity on the part of state institutes in the conditions of actual absence of a system of measures to stimulate their transition to entrepreneurial bases, respectively, affected the total production volumes of agricultural products, incl. in the field of milk production. At the same time, it should be noted that the specific organization of the activity of the raw material segment of the dairy subcomplex, in particular the need for land as a forage base, leaves the peasant farms the main supplier of dairy raw materials. The influence of this segment of agrarian production on the general state of the industry made the relevance of the chosen research topic. The purpose of this article is to study the practical and methodological aspects of the economic activity of peasant farms in the field of milk production, taking into account the specific organizational and motivational relationships and general principles of functioning. Results. In the course of the research, the necessity of applying a comprehensive systematic approach to assessing the performance of the representatives of the small commodity sector in this sectoral direction was proved. The comparative analysis of the level of milk production efficiency in peasant farms and agricultural enterprises at the regional and national levels is carried out. The negative influence of low level of mechanization of production processes on the degree of competitiveness of functioning of representatives of small commodity sector is substantiated. Conclusions. The article explores the practical and methodological aspects of the development of milk production based on farms. The fact of the lack of a single methodology for evaluating the effectiveness of economic activity in the field of agricultural production in small agrarian units is noted. The directions of increase of efficiency of activity of peasant farms in the field of dairy production are formulated.*

***Keywords:** milk production, peasant economy, efficiency, social effect, agrarian production, index analysis.*

Постановка проблеми. Важливою особливістю сучасного етапу функціонування вітчизняного аграрного виробництва є роль господарств сімейного типу, які формально не є суб'єктами підприємницької діяльності. Невизначеність юридичного статусу, численні факти стримування економічної активності з боку державних інститутів за умов фактичної відсутності системи заходів щодо стимулювання їхнього переходу на підприємницькі засади відповідним чином позначились на загальних обсягах виробництва сільськогосподарської продукції, в т.ч. в сфері виробництва молока. Разом із цим слід відмітити, що специфіка організації діяльності сировинного сегменту молокопродуктового підкомплексу, зокрема необхідність наявності земельних угідь як кормової бази, залишає селянські господарства головним постачальником молочної сировини. Вплив даного сегменту аграрного виробництва на загальний стан галузі обумовили актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні засади функціонування селянських господарств як складової аграрного сектору знайшли своє відображення в працях Ю.О. Лупенко, О.М. Челінцева, О.В. Чайнова та ін. Проблематика забезпечення ефективного функціонування молочарської галузі в системі селянських господарств вивчалася в працях М.І. Кісиля, М.Й. Маліка, І.В. Свиноуса та ін. Разом із цим, на нашу думку, потребують подальшого дослідження питання, пов'язані із дослідженням сучасного стану та оцінкою перспектив подальшого функціонування даного галузевого напрямку, враховуючи специфіку здійснення економічної діяльності селянськими господарствами.

Мета статті – дослідження практичних та методичних аспектів економічної діяльності селянських господарств в сфері виробництва молока з урахуванням специфіки організаційно-мотиваційних відносин та загальних принципів функціонування.

Основні результати дослідження. Слід відзначити, що існуючий методичний інструментарій, на нашу думку, не дозволяє проводити адекватну оцінку рівня ефективності функціонування селянських госпо-

дарств, оскільки не враховує соціального аспекту діяльності представників даного сегменту аграрного виробництва. Разом із цим необхідно відмітити, що практичне застосування методичних прийомів щодо визначення ступеня результативності відносно до селянських господарств має задовольняти наступним критеріям:

- відносна простота, зрозумілість розрахунків та можливість використання формул особами, що не мають спеціальної освіти;
- здатність до порівняння результатів діяльності селянських господарств та сільськогосподарських підприємств, універсальність методичних принципів;
- можливість визначення тенденцій розвитку на регіональному та загальнонаціональному рівнях, використовуючи наявну статистичну звітність;
- врахування соціального аспекту функціонування селянських господарств.

Приймаючи до уваги зазначені обставини, нами пропонується для використання дві паралельні методики оцінки результатів діяльності сімейних форм аграрного виробництва. Показники ефективності сільськогосподарського виробництва в селянських господарствах розраховуються за наступними формулами:

$$ВД = В - З_v \quad [1]$$

$$ЧД_u = ВД - З_{пл_u} \quad [2],$$

де ВД - валовий дохід, Z_v - виробничі затрати, $ЧД_u$ - умовний чистий дохід, $Z_{пл_u}$ - умовна заробітна плата. Приймаючи до уваги той факт, що ефективність функціонування селянських господарств визначається не максимізацією прибутку, а співвідношенням витрат праці та отриманого результату, то, на нашу думку, доцільно враховувати вплив сільськогосподарського виробництва на рівень добробуту родини. З цією метою нами розраховується питома вага виробленої продукції у вартісному виразі в загальній сумі доходів родини.

Індексна методика оцінки ефективності виробництва в особистих селянських господарствах застосовується для оцінки рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах при:

- характеристики виробництва сільськогосподарської продукції;
- порівнянні результатів виробничої діяльності особистих селянських господарств на регіональному та загальнонаціональному рівні;
- визначенні перспектив розвитку селянських господарств;
- плануванні державної політики щодо розвитку особистих селянських господарств.

1. У методиці наведені нижче поняття вживаються у наступному значенні:

Індекс загальної господарської ефективності - показник, який відображає результативність виробництва окремого виду продукції.

Індекс споживчості - показник, який відображає споживацький характер виробництва продукції для селянського господарства.

Індекс товарності - показник, який відображає товарний напрям у виробництві продукції.

Індекс виробничих витрат - показник, який відображає подальше використання продукції у сільськогосподарському виробництві.

Індекс втрат - показник, який відображає рівень втрат при зберіганні продукції.

Основою оцінки ефективності виробництва сільськогосподарського виробництва в

селянських господарствах є балансовий метод, використовуючи який, прирівнюється витратна та дохідна частина в балансі відповідного виду продукції.

$$\begin{aligned} \text{Сумарні надходження} &= \\ &= D_1 + D_2 + D_3 + D_4 + D_5, \end{aligned} \quad [3],$$

де D_1 - обсяг запасів на початок року

D_2 - обсяг виробленої сільськогосподарської продукції

D_3 - інші доходи

D_4 - продукція, отримана в рахунок оплати праці та орендних платежів

D_5 - продукція, куплена на ринках та в торговельній мережі

Сумарні витрати = $Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 + Z_5 + Z_6$, [4],
де Z_1 - обсяг продукції, витраченої та посадку та корм

Z_2 - обсяг реалізованої продукції

Z_3 - обсяг витрат на споживання

Z_4 - обсяг втрат

Z_5 - інші витрати

Z_6 - запаси

За результатами наведених вище розрахунків розраховуються показники, що характеризують сучасний рівень розвитку виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції та перспективи розвитку селянських господарств.

Індекс загальної господарської ефективності

$$I_{ге} = (Z_2 \times V_2 + Z_3 \times V_3 + Z_4 \times V_4 + Z_5 \times V_5 + Z_6 \times V_6 + D_5 \times C_5) / (D_1 \times C_1 + D_2 \times C_2 + D_3 \times C_3 + D_4 \times C_4) \quad [5]$$

Індекс споживчості

$$I_c = (Z_3 \times V_3) / (D_1 \times C_1 + D_2 \times C_2 + D_3 \times C_3 + D_4 \times C_4) \quad [6]$$

Індекс товарності

$$I_t = (Z_2 \times V_2) / (D_1 \times C_1 + D_2 \times C_2 + D_3 \times C_3 + D_4 \times C_4) \quad [7]$$

Індекс виробничих витрат

$$I_{вв} = (Z_1 \times V_1) / (D_1 \times C_1 + D_2 \times C_2 + D_3 \times C_3 + D_4 \times C_4) \quad [8]$$

Індекс втрат

$$I_v = (Z_4 \times V_4) / (D_1 \times C_{D1} + D_2 \times C_2 + D_3 \times C_3 + D_4 \times C_{D4}), \quad [9]$$

де V_i - вартість одиниці i -го виду продукції, C_i - ціна за одиницю i -го виду продукції.

З метою аналізу рівня ефективності виробництва молока в селянських господарствах нами було проведено порівняльну оцінку значень показників відповідних показників результативності їхньої діяльності. Інформація була отримана за результатами анонімного анкетування, а основними критерієм диференціації по групах був обсяг використа-

них земельних ресурсів як основного фактору сільськогосподарського виробництва.

Результати аналізу рівня ефективності виробництва молока свідчать, що провід'ємне значення відповідних показників по всіх групах селянських господарств, причому найнижчі спостерігаються в господарствах 1-ї та 2-ї груп. Поясненням цього є комплексних вплив декількох факторів. По-

перше, домінування фізичної праці, оплата якої (для членів родини) фактично не відбувається. Як результат, позитивне (окрім господарств 1-ї групи) значення показнику валового доходу при від'ємному значенні умовного чистого доходу та умовному рівні рентабельності. По-друге, низький рівень товарності виробленої продукції (45,5%) при тому,

що тільки в господарствах 3-ї та 4-ї груп воно перевищує 50%. Також слід відзначити низький вплив даного виду діяльності на рівень добробуту переважної більшості господарств. Середнє значення питомої ваги в загальній структурі сімейного бюджету становить 6,4% і лише в господарствах 3-ї групи дорівнює 17,6%.

Таблиця 1

Показники ефективності виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах степової зони України у 2019 році*

№ №	Найменування показників	Розмір земельної площі господарств, га				Разом (в серед- ньому)
		до 0,5	від 0,5 до 2	від 2 до 10	понад 10	
1	Кількість господарств	83	110	76	11	280
2	Затрати праці, тис. люд-год	35,4	130,0	149,4	42,4	357,1
3	Затрати на виробництво, тис. грн	132,5	178,3	164,8	26,3	502,0
4	Вартість виробленої продукції, тис. грн	394,4	578,0	1039,3	216,5	2228,1
5	Виручка, тис. грн	34,4	186,1	638,0	155,0	1013,5
6	Умовна заробітна плата, тис. грн	203,8	348,0	1025,7	296,3	1873,8
7	Валовий дохід, тис. грн (р.5-р.3)	-98,1	7,7	473,2	128,6	511,5
8	Умовний чистий дохід, тис. грн (р.7-р.6)	-301,9	-340,3	-552,5	-167,7	-1362,3
9	Умовний рівень рентабельності, % (100Xр.8/(р.3+р.6))	-89,8	-64,6	-46,4	-52,0	-57,3
10	Рівень товарності, % (100Xр.5/р.4)	8,7	32,2	61,4	71,6	45,5
11	Загальний дохід родин, тис. грн.	10936,0	13953,0	5893,4	4148,4	34930,8
12	Частка продукції в доході родини, % (100Xр.4/р.11)	3,6	4,1	17,6	5,2	6,4

*Дослідження автора

Поясненням ситуації, що склалася, є, перш за все, відсутність виваженої державної політики щодо розвитку молочного скотарства. Намагання примусити селян відповідати формальним критеріям фермерів Євросоюзу лише посилили тонізацію ринку молочної сировини та призвели до скорочення рівня доходів саме сільгоспвиробників. Також низький рівень механізації виробничого процесу свідчить про відсутність належного науково обґрунтованого техніко-технологічного

забезпечення даної складової молочарської галузі.

Підтвердженням наведених висновків є результати порівняльного аналізу рівня ефективності виробництва молока в селянських господарствах та сільськогосподарських підприємствах (табл.2). Незважаючи на суттєву різницю між реалізаційними цінами в об'єктах дослідження, високі обсяги застосування фізичної праці роблять виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах більш конкурентоспроможним.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах та селянських господарствах в 2018 році

№ №	Найменування показників	Селянські господарства *	Сільськогосподарські підприємства		Селянські господарства до с.-г. підприємств, +/-	
			В цілому по Україні**	Зона Степу**	В цілому по Україні	Зона Степу
1	Ціна за 1 ц, грн	880,4	760,2	820,4	377,3	368,6
2	Припадає на 1 ц реалізованої продукції, грн					
3	- виробничих затрат	439,6	654,8	640,1	-215,2	-200,5
4	- заробітної плати (умовної заробітної плати)	755,7	72,3	68,4	683,4	687,3
5	- валового доходу(р.1-р.3)	70,8	105,4	103,1	-34,6	-32,3
6	- чистого доходу (умовного чистого доходу)(р.5-р.4)	-684,9	105,4	57,6	-790,3	-742,5
7	Рівень рентабельності (умовний рівень рентабельності),% 100Хр.6/(р.3+р.4)	-57,3	16,1	8,4	-73,4	-65,7

*за результатами вибіркового обстеження

** на основі даних Державної служби статистики України

Так на 1 ц реалізованої продукції в селянських господарствах припадає 680 грн збитку проти 57,6 грн/ц прибутку сільськогосподарських підприємств регіону і 105 грн/ц прибутку в масштабі України. В результаті рівень рентабельності (збитковості) складає відповідно для селянських господарств - 57,3%, для сільськогосподарських підприємств зони Степу -8,4%, а в масштабі України значення даного показника становить 16,1%. Різниця між даними по сільськогосподарських підприємствах степової зони та України обумовлена відсутністю належної

кормової бази для масового розвитку молочного скотарства. Окремі випадки формування молочарських кооперативів в регіоні на даний час не мають характеру трендів.

Результати порівняльного індексного аналізу рівня ефективності виробництва молока в селянських господарствах України та Запорізької свідчать, що в масштабі регіону функціонування галузі в даному сегменті аграрного сектору є більш ефективним, ніж в цілому по Україні(табл.3). Це відноситься як до значення загального індексу ефективності, так і до більшості проміжних індексів.

Таблиця 3

Показники ефективності виробництва молока в селянських господарствах, %

Показник	Рік				2018 до 2015, +-
	2015	2016	2017	2018	
Україна					
I _{зге}	57,3	56,8	58,2	55,2	-2,1
I _с	98,4	101,3	99,2	101,5	3,1
I _т	51	50,2	49,7	46,9	-4,1
I _{вв}	7,5	7,4	7,3	7,6	0,1
Запорізька область					
I _{зге}	42,3	44,6	41,2	45,3	3
I _с	138,4	139,2	140,1	140,6	2,2
I _т	74,2	76,3	78,4	75,3	1,1
I _{вв}	8,1	8,6	8,4	8,5	0,4

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

Слід також відзначити, що сумарний показник індексу споживчості на загальнонаціональному рівні перевищує регіональний на 1,1 пункту. Даний факт свідчить про наявність регіональної диверсифікації і в сфері розвитку молочарської галузі, рівня функціонування системи збуту продукції.

В цілому підсумовуючи результати аналізу наведених даних, слід відмітити, що основними проблемами, які стримують процес ефективного конкурентоспроможного функціонування молочарської галузі в системі селянських господарств є відсутність налагоджених механізмів збуту продукції. Це, в свою чергу, стає на заваді активного застосування у виробничому процесі засобів механізації та прогресивних техніко-технологічних прийомів взагалі. В даному аспекті набуває особливої значущості створення міжгосподарських об'єднань кооперативного типу, учасниками яких можуть бути як фізичні особи без статусу суб'єкта підприємницької діяльності, так і офіційно зареєстровані господарюючі одиниці. Даний напрямок потенційно містить у собі не тільки

суто економічний, а й соціальний ефект, позитивно впливаючи на процес розбудови сільських територій.

Висновки. В статті висвітлено теоретичні, методичні та практичні аспекти аналізу результатів економічної діяльності селянських господарств в сфері виробництва молока. В процесі дослідження доведена необхідність застосування комплексного системного підходу щодо оцінювання результативності функціонування представників дрібнотоварного сектору в даному галузевому напрямку. Проведено порівняльний аналіз рівня ефективності виробництва молока в селянських господарствах та сільськогосподарських підприємствах на регіональному та загальнонаціональному рівнях. Обґрунтовано негативний вплив низького рівня механізації виробничих процесів на ступінь конкурентоспроможності функціонування представників дрібнотоварного сектору. Сформульовано напрями підвищення ефективності діяльності селянських господарств в сфері виробництва молочної сировини.

Список літератури:

1. Закон України «Про особисте селянське господарство» № 742 від 15.05.2003р. URL: <http://konesh.ru/zakon-ukrayini-pro-osobiste-selyanseke-gospodarstvo-stranica-4.html> (дата звернення 6.09.2019).

2. Кісіль М.І. Методичні рекомендації з розроблення інвестиційних проектів молочних ферм в особистих селянських господарствах. К.: ННЦ «ІАЕ». 2013. 30с.
3. Лупенко Ю.О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України Економіка АПК, 2018, № 10 С.6-14.
4. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока). Ю.О. Лупенко, М.І. Малік, М.І. Кісіль та ін. К.: ННЦ «ІАЕ». 2014. 60с.
5. Петриченко О.А. Аналіз тенденцій розвитку галузі молочного скотарства в ланці молокопродуктового ланцюга. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 33
6. Россоха В.В., Петриченко О.А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. Економіка АПК. 2018. № 8. С. 43
7. Чаянов А.В. Природа крестьянского хозяйства и земельный режим. Труды Всерос. съезда Лиги аграрных реформ. 1918. М. С.4-5.
8. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства. Харьков. 1919. 178с
9. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O., Koblianska, I. (2017) Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*, 4, 358–366.
10. Varchenko, O., Svytnous, I., Grynchuk, Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*. 7(5). 657-666.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osobyste selyans'ke hospodarstvo» [The Law of Ukraine «On Personal Peasant Farming»] 2003. № 742. Available at: <http://konesh.ru/zakon-ukrayini-pro-osobiste-selyanseke-gospodarstvo-stranica-4.html> (accessed 4 September 2019) [in Ukrainian].
2. Kisiľ M.I. (2013). Metodichni rekomendatsiyi z rozroblennya investytsiynykh proektiv molochnykh ferm v osobystykh selyans'kykh hospodarstvakh [Methodical recommendations for the development of investment projects of dairy farms in private farms] [in Ukrainian].
3. Lupenko YU.O. (2018) Naukovo-metodolohichne zabezpechennya rozvytku ekonomiky sil'skoho hospodarstva Ukrainy [Scientific and methodological support for the development of the agricultural economy of Ukraine]. *APK economy*. 10, pp. 6-14 [in Ukrainian].
4. Metodichni rekomendatsiyi z orhanizatsiyi simeynykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka) (2014). [Guidelines for the organization of family farms in Ukraine (for example, dairy farms).] [in Ukrainian].
5. Petrychenko O.A. (2018). Analiz tendentsiy rozvytku haluzi molochnoho skotarstva v lantsi molokoproduktovoho lantsyuha [Analysis of trends in the development of dairy cattle industry in the link of the dairy chain] *APK economy*. 5, pp. 33-34 [in Ukrainian].
6. Rossokha V.V., Petrychenko O.A. (2018). Rozvytok rynku moloka ta molokoproduktsiyi v Ukraini [Development of the milk and milk products market in Ukraine] *APK economy*. 8, pp. 43-44 [in Russian].
7. Chayanov, A. V (1918) Priroda krest'yanskogo khozyaystva i zemel'nyy rezhim [The nature of the farm and land regime] [in Russian].
8. Chelintsev A.N. (1919) Teoreticheskiye osnovaniya organizatsii krest'yanskogo khozyaystva [Theoretical foundations of the organization of peasant farming]. [in Russian].
9. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O., Koblianska, I. (2017) Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*, 4, pp. 358–366 [in English].
10. Varchenko, O., Svytnous, I., Grynchuk, Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*. 7(5), pp. 657-666 [in English].